

АФЕКТИВНЕ ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ ЯК ВИЯВ ДРАМАТИЧНОЇ ТОНАЛЬНОСТІ В НОВЕЛІСТИЦІ А. ШНІЦЛЕРА

У статті розглядається афективне внутрішнє мовлення як вияв драматичної тональності, яка формується у протагоніста під впливом емоціогенної ситуації внаслідок певного конфлікту, спричиняючи емоційну (психологічну) напругу. Ця напруга є наслідком сильних емоцій, що відображаються експресивністю мовних засобів у внутрішньому мовленні протагоніста.

Ключові слова: афективне внутрішнє мовлення, внутрішнє мовлення, драматична тональність, емоція.

В статье рассматривается аффективная внутренняя речь как проявление драматической тональности, которая формируется у протагониста под воздействием эмоциогенной ситуации в результате определенного конфликта, ведущего к эмоциональному (психологическому) напряжению. Это напряжение является следствием сильных эмоций, что проявляется экспрессивностью речевых средств во внутренней речи протагониста.

Ключевые слова: аффективная внутренняя речь, внутренняя речь, драматическая тональность, эмоция.

The article deals with affective inner speech as a sign of dramatic tone, which is formed under the influence of the protagonist emotiogenic situations due to conflict, causing emotional (psychological) stress. This tension is the result of strong emotions displayed expressive language means in the inner speech protagonist.

Key words: affective inner speech, inner speech, dramatic tone, emotion.

Внутрішнє мовлення (ВМ) протагоніста в екстраординарній ситуації сприяє розкриттю не тільки емоційного спектру його внутрішнього світу, а й відображенню граничних реакцій, породжуючи афективне внутрішнє мовлення (АВМ) [6, с. 120]. АВМ презентує психологічний портрет героя і дає змогу дослідити його мовленнєві особливості внутрішнього промовляння у стані афекту, спровоковані певним конфліктом. У психологічній науці виокремлюються два основних типи конфлікту: перший "виникає на основі когнітивного дисонансу (Я vs Я)", формуючи в індивіда конфліктну мовленнєву поведінку при пошуку психологічної "розрядки"; другий міжособистісний конфлікт є виявом конфлікту інтересів (Я vs ІНШИЙ), що має також відбиток на мовленнєвій діяльності особи [10, с. 104]. Перший та другий типи конфлікту зумовлюють функціонування ВМ у афективній формі, сприяючи дослідженню мовленнєвих тенденцій певних літературних напрямів, їх еволюційний темп. Також ці типи конфлікту надають можливість досягнути своєрідність афективного промовляння окремих поколінь у художніх творах. Так, німецькі автори ХХ ст. періоду модернізму та постмодернізму для втілення свого творчого задуму – зображення протагоніста у стані найвищої емоційної напруги – вдаються до АВМ.

Напруга, за визначенням Т. В. Юдіної, ідентифікується як особлива організація лінгвальних та екстралінгвальних засобів, які породжуються авторською інтенцією, спричиняючи в читача максимальну концентрацію уваги й очікування розв'язання дії [13, с. 69]. На погляд Т. В. Юдіної, існують три види напруги в художньому тексті: сюжетна, емоційна, глибинна. Сюжетна напруга сприймається як характерна риса сюжету, яка ґрунтується на відбитті найгостріших життєвих конфліктів [13, с. 71]. Ця напруга "створюється завдяки особливому розташуванню його тематичних частин, зорієнтованих на розв'язання конфлікту" [13, с. 74]. Цей прийом не тільки привертає увагу читача, а пробуджує в нього цілий спектр емоційних явищ, примушуючи його радіти, хвилюватися, дивуватися, зневажати, страждати, гнівитися тощо. Емоційна напруга досягається експресивними стилістичними засобами, впливаючи на емоційне забарвлення тексту [13, с. 72]. Експресивність мовлення підсилюється незвичним уживанням лексичних і стилістичних засобів, що є стимулом для позитивної чи негативної емоційної реакції [2, с. 409]. Щодо глибинної напруги, то її досліджував В. Г. Адмоні, котрий уважав, що ця напруга виникає завдяки наявності в художньому тексті такого змісту, який неможливо декодувати безпосередньо, а тільки у випадку проникнення від поверхневих до глибинних шарів художнього твору, тобто глибинна напруга відтворюється контекстом [1, с. 14]. Усі ці три види напруги відбиває АВМ протагоніста, котрий перебуває під впливом емоційної (психологічної) напруги, що функціонує у надзвичайних, емоціогенних життєвих ситуаціях [8, с. 221]. У науковому обігу замість терміна "емоційна напруга" вживається також термін "стрес" або "стресовий стан". Л. Леві й Р. Лазарус розглядають стрес як процес, котрий протікає при наявності загрози та емоційного переживання. Це відбувається при "руйнуванні" поняття "емоційного інтелекту", яке відображає ідею єдності афективних та інтелектуальних процесів. У випадку, коли індивід не здатний адекватно управляти емоційними реакціями, фіксується агресивна мовленнєва поведінка [11, с. 111–113]. Сучасні уявлення про психологічний зміст понять "емоційної напруги" й "стресу" дозволяють розглядати ці стани як однопланові, що розрізняються лише за інтенсивністю емоційного переживання. Уважається, що не всі, а лише окремі емоції обумовлюють стресові стани. До них, головним чином, відносять гнів, страх, відчай, ненависть тощо. Ці емоції породжують стан афекту, який характеризується швидким виникненням, великою інтенсивністю переживання, короткотривалістю, бурхливим виразом (експресією), зниженням свідомого контролю за своїми діями (імпульсивністю) [4, с. 36–38]. Встановлено, що афект супроводжується зниженням здатності до переключення уваги, звуженням поля сприймання. При афекті контроль уваги фокусується в основному на об'єкті, що викликав афект [9].

У наукових дослідженнях зазначається, що емоція страху істотно обмежує сприйняття, мислення і свободу вибору індивіда [3, с. 179]. Німецьке слово "Angst" (страх, туга) є запозиченим, старонімецька форма "angust" походить від латинського "angustia" (тіснота, сором). "Angustus" (тісний, обмежений,

стиснений) утворюється від "ango", "anxi" (здавлювати, стискати (горло), стискати, тиснути (серце), відповідаючи грецькому "anxi" (тиснути, душити, лякати). На цьому наголошує Г. Гельферт, котрий із словом "Angst" асоціює поняття "обмеженості" та "здавлювання" [14, с. 180].

Під впливом сильних емоцій, зокрема емоції страху, мовлення особистості, як зовнішнє так і внутрішнє, характеризується драматичною тональністю. Тональність – це категорія тексту, яка відбиває інтенцію адресанта залежно від якостей об'єкта / предмета мовлення й ставлення адресанта до цих якостей, концентрат усього експресивного потенціалу мовленнєвого процесу [5, с. 3]. Поняття "тон" відоме з ХVІІІ ст., на початку ХІХ ст. воно застосовувалося при аналізі літературних творів. Екстралінгвальним детермінантом тону/тональності є вчення про афекти [5, с. 10]. Учена С. М. Іваненко виокремлює цілу парадигму основних стилістичних тональностей: ліричну, лірико-епічну, лірико-драматичну, епічну, епічно-ліричну, епічно-драматичну, драматичну, драматично-ліричну, драматично-епічну [5, с. 5]. Німецькомовній художній прозі ХХ ст. періоду модернізму притаманна драматична тональність у ВМ протагоніста. Так, герої новел "Лейтенант Густль" та "Панянка Ельза" – Густль і Ельза – австрійського письменника А. Шніцлера відтворюють свою мисленнєву діяльність афективним внутрішнім монологом, афективним внутрішнім монологом-спогодом, афективним внутрішнім монологом-діалогом та потоком свідомості в афективній формі. Насамперед А. Шніцлер не зосереджується на соціальних проблемах, розглядаючи їх лише як поштовх для психічних станів протагоністів. А. Шніцлер майстерно фокусує увагу читача на психічних процесах своїх героїв, на їхньому душевному стані. З дивовижною точністю автор розкриває всю глибину складного процесу переживань протагоніста, коли в центрі уваги постають його емоції та почуття [7, с. 66].

Як стверджував А. Шніцлер, образ особистості у його творах – це не просто "відносно стійка група відчуттів", власне в цьому "Я" задана його філософська база моделі людини, яку він прагнув зобразити у своїй творчості [12, с. 128]. Так, у новелі "Лейтенант Густль" А. Шніцлер показує фальшиву офіцерську честь Густля, а у "Панянці Ельза" – незгоду молодого дівчини Ельзи зрадити моральним принципам.

Густль – офіцер австро-угорської армії, який повинен відстоювати честь мундиру, військовий обов'язок для нього має бути непорушним і священним. Однак ситуація, в якій опинився Густль, коли він був ображений простолудином, демонструє протилежне. Лейтенант не тільки не захистив честь офіцера, а навіть дозволив глумитися над нею. У результаті ВМ Густля характеризується драматичною тональністю, що відтворено апозіопезисною структурою із лайливим епітетом: *Vor zwei Stunden hat mir einer dummer Bub gesagt und hat meinen Säbel zerbrechen wollen...* [16, с. 354]. Він не спромігся дати відсіч, тому його ВМ відбиває лише образи у вигляді лайливої лексики: *Mir sagt das so ein Kerl, so ein Hund!* [16, с. 345]. Густль боїться неочікуваних наслідків конфлікту, оскільки хотів би, щоб ця неприємність була лише сном.

Така думка підкреслює фальшиву честь лейтенанта: *Vielleicht ist es doch ein Traum gewesen...* [16, с. 344]. Однак він розуміє, що така поведінка не може бути виправданою, тому йому доведеться покинути армію. Цей вердикт у ВМ відбито окличним реченням із апозіопезисом, елізією та повтором-кільцем: ... *quittieren mit Schimpf und Schand' quittieren!*... [16, с. 345]. Лейтенанта непокоїть позиція інших щодо цього випадку, тому він стривожено формулює риторичне питання, показуючи власну слабкість: *Aber wie möcht' der Ehrenrat bei mir entscheiden?* [16, с. 346]. Образа, нанесена офіцерському мундиру цивільною особою, примусила лейтенанта зануритися у вирій переживань, спричиняючи в нього душевну кризу [15, с. 41]. Він схиляється до найжахливішого – позбавити себе життя, що виражено еліптичним апозіопезисним реченням із драматичною тональністю: *Selbstmord eines jungen Offiziers...* [16, с. 347]. Лейтенант уже не спроможний виправити ситуацію, тому мусить прийняти вирок долі, що звучить драматично: *Es bleibt dir nichts anderes übrig!*... [16, с. 346].

У новелі "Панянка Ельза" дівчина заради порятунку своєї сім'ї від банкрутства вимушена прийняти трагічне для неї рішення – оголитися перед потенційним кредитором, котрий може на певний час фінансово допомогти батькові у скрутному становищі. Унаслідок драматичної ситуації внутрішньомисленевий процес панянки характеризується драматичною тональністю, вираженою експресивними лексичними, синтаксичними і стилістичними засобами, що відображають надзвичайну схвилюваність дівчини. Свою згоду оголитися, вона оформлює як метафору, порівнюючи цей крок із другим народженням на світ: ... *man zum zweitenmal auf die Welt kommt* [16, с. 365]. Ельза вимушена була втратити шляхетність й обрати нове амплуа, підкорене бажанням пана Дорсдая. Про власну залежність від нього панянка свідчить метафоричним висловом у АВМ: *Mein Schicksal liegt in Ihrer Hand* [16, с. 368]. Своє перевтілення дівчина характеризує оцінним епітетом і іменником із негативною оцінкою: *Elendes Frauenzimmer* [16, с. 376].

Колишню Ельзу з вишуканими та витонченими манерами знищено, її благородність спалюжено. Згасання власної сутності дівчина інтерпретує образно, вдаючись до метафоричного зображення з драматичною тональністю: ... *die frühere Else ist schon gestorben* [16, с. 365]; ... *bin ich tot* [16, с. 365]; *Mein Herz ist tot* [16, с. 369]; й порівняння: *Da sähe ich aus wie eine Verrückte.* [16, с. 365].

Панянці дійсно байдуже, бо вона вже постала перед усім світом оголеною, про що дівчина підкреслює метонімією: *Nackt bin ich dagestanden vor allen Leuten* [16, с. 379]. Особисту легкість рухів дівчина виголошує метафоричним порівнянням: *Ich irre in der Halle umher wie eine Fledermaus* [16, с. 369]. Наростання інтенсивності вираження драматичного тону у ВМ героїні відображено експресивним синтаксисом у формі еліпсиса, частково оформленим як окличне речення: *Herunter das Kleid; Herrliches Leben* [16, с. 364]; *Dorsday!* [16, с. 372] *Haha!* [16, с. 373]; *Ha, ha, ha!* [16, с. 373]. Емоційно напружений до

краю внутрішній стан Ельзи пояснюється тим, що оголившись перед суспільством, вона вже не може перебувати у ньому незаплямованою. Ці обставини штовхають дівчину на самогубство, тому що вона не здатна миритися з такою дійсністю. Прийнявши отруту, Ельза перебуває у неадекватному стані, що відбито у її афективному монолозі апозиопезисом: *Ich fliege ... fliege ... fliege... schlafe und träume ... und fliege ... nicht wecken ... morgen früh...* [16, с. 381].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що для ВМ протагоніста в емоційногенній ситуації характерно домінування драматичної тональності, відображеної експресивним потенціалом лексичних і синтаксичних стилістичних засобів, серед яких найпродуктивнішими є еліipsis, окличні речення і метафоричні порівняння.

Література

1. Адмони В. Г. Структура предложения и строение литературного художественного текста / В. Г. Адмони // Лінгвістика текста : мат-ли науч. конф. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 14–16.
2. Войтенко К. Підходи до визначення експресивності як мовностилістичної категорії / Катерина Войтенко // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 117. – С. 406–410.
3. Зоїрка О. І. Вербалізація концепту "Angst" у німецькій та українській мовах/ О. І. Зідрка // Збірник наукових праць студентів та магістрантів факультету іноземних філологій Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2014. – Вип. 7. – С. 179–182.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
5. Іваненко С. М. Поліфонія ритмотональної будови тексту в стилістичному аспекті (на матеріалі німецької мови) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 "германські мови" / С. М. Іваненко. – К., 2010. – 34 с.
6. Кравченко Н. Г. Афект у внутрішньому мовленні / Наталія Григорівна Кравченко // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – К., 2013. – С. 120–126.
7. Кравченко Н. Г. Внутренняя речь в новеллах австрийского писателя А. Шницлера / Наталія Григорьевна Кравченко // Теоретические и прикладные аспекты лингвистики : сб. мат-лов междунаrod. науч.-практ. конф. молодых исследователей. – М., 2013. – С. 59–68.
8. Кравченко Н. Г. Внутрішнє мовлення в афективній формі / Наталія Григорівна Кравченко // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – К., 2008. – С. 219–224.
9. Кравчук С. Л. Гнів та образа як емоційні прояви особистості / Світлана Леонтіївна Кравчук // Соціальна психологія. – 2006. – № 2 (16). – С. 104–112.
10. Кудоярова О. В. Мотиви і цілі конфлікту в спілкуванні англomовних медиків / О. В. Кудоярова // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2009. – № 45. – С. 104–109.
11. Матійків І. М. Психологічні аспекти формування емоційної компетентності майбутніх фахівців / Ірина Миколаїна Матійків // Педагогіка і психоліка професійної освіти: науковий пошук, проблеми, перспективи : мат-ли наук.-практ. конф. – Л., 2013. – С. 110–113.
12. Мегела І. П. У світі вічних образів. Статті, лекції. Відгуки / Іван Петрович Мегела. – К. : Видавець Карпенко В. М., 2006. – 392 с.
13. Юдина Т. В. Напряженность в художественном тексте / Татьяна Виталиевна Юдина // Лингвистическое исследование художественного текста: сборник научных трудов. – Ашхабад, 1987. – С. 69–82.
14. Gelfert H. Was ist deutsch? Wie die Deutschen wurden, was sie sind / H. Gelfert. – München, 2005. – 325 s.
15. Lämmert Eberhard. Bauformen des Erzählens / Eberhard Lämmert. – [8. Auflage]. – Stuttgart : Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1993. – 230 s.
16. Schnitzler A. Gesammelte Werke: in 3 Bänden / A. Schnitzler. – Frankfurt am Main, 1981. – Bd. 2: Die Erzählenden Schriften. – 1981. – 997 s.

References

1. *Admoni V. G.* Struktura predlozheniya i stroenie literaturnogo hudozhestvennogo teksta / V. G. Admoni // *Lingvistika teksta : materialy nauchnoy konferentsii.* – M., 1974. – Ch. I. – S. 14–16.
2. *Voitenko K.* Pidkhody do vyznachennia ekspresyvnosti yak movnostylistychnoi katehorii / *Kateryna Voitenko* // *Naukovi zapysky.* – Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo) – Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2013. – Vyp. 117. – S. 406–410.
3. *Zdyrka O. I.* Verbalizatsiia kontseptu "Angst" u nimetskii ta ukrainskii movakh / O. I. Zdyrka // *Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta mahistrantiv fakultetu inozemnykh filolohii Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka.* – Kam'ianets-Podilskiy, 2014. – Vyp. 7. – S. 179–182.
4. *Ilin E. P.* Emotsii i chuvstva / Evgeniy Pavlovich Ilin. – SPb. : Piter, 2001. – 752 s.
5. *Ivanenko S. M.* Polifoniia rytmotonalnoi budovy tekstu v stylistychnomu aspekti (na materialy nimetskoi movy) [Tekst] : avtofef. dys. ... d-ra filol. nauk: spets. 10.02.04 "hermanskii movy" / S. M. Ivanenko. – K., 2010. – 34 s.
6. *Kravchenko N. G.* Afekt u vnutrishnomu movlenni / Nataliia Hryhorivna Kravchenko // *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy.* – K., 2013. – S. 120–126.
7. *Kravchenko N. G.* Afektivnaya vnutrennyaya rech v novellah avstriyskogo pisatelya A. Shmitslera / Nataliia Grigorivna Kravchenko // *Teoreticheskie i prikladnye aspekty lingvistyki: Sbornik materialov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii molodykh issledovatelye.* – M., 2013. – S. 59–68.
8. *Kravchenko N. G.* Vnutrishnie movlennia v afektyvnykh formi / Nataliia Hryhorivna Kravchenko // *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy.* – K., 2008. – S. 219–224.
9. *Kravchuk S. L.* Hniv ta obraza yak emotsiini proiavy osobystosti / Svitlana Leontivna Kravchuk // *Sotsialna psykholohiia.* – 2006. – № 2 (16). – S. 104–112.
10. *Kudoiarova O. V.* Motyvy i tsili konfliktu v spilkuvani anhlomovnykh medykyv / O. V. Kudoiarova // *Visn. Zhytomyr. derzh. un-tu im. I. Franka.* – 2009. – № 45. – S. 104–109.
11. *Matikiv I. M.* Psykholohichni aspekty formuvannia emotsiinoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv / Iryna Mykolaina Matikiv // *Pedahohika i psykholika profesiinoi osvity: naukovyi poshuk, problemy, perspektyvy : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii.* – Lviv, 2013. – S. 110–113.
12. *Mehela I. P.* U sviti vichnykh obraziv. Statti, lektsii. Vidhuky / Ivan Petrovych Mehela. – K. : Vydavets Karpenko V. M., 2006. – 392 s.
13. *Yudina T. V.* Napryazhenost v hudozhestvennom tekste / Tatyana Vitalievna Yudina // *Lingvisticheskoe issledovanie hudozhestvennogo teksta: sbornik nauchnykh trudov.* – Ashhabad, 1987. – S. 69–82.
14. *Gelfert H.* Was ist deutsch? Wie die Deutschen wurden, was sie sind / H. Gelfert. – München, 2005. – 325 s.
15. *Lämmert Eberhard.* Bauformen des Erzählens / Eberhard Lämmert. – [8. Auflage]. – Stuttgart : Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1993. – 230 s.
16. *Schnitzler A.* Gesammelte Werke: in 3 Bänden / A. Schnitzler. – Frankfurt am Main, 1981. – Bd. 2: Die Erzählenden Schriften. – 1981. – 997 s.